

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

THEORETICAL BASES FOR FORMATION OF READINESS OF THE BORDER SERVICE SPECIALISTS TO APPLY THE PHYSICAL EFFECTS IN OPERATIONAL-SERVICE ACTIVITY

У статті автор аналізує психолого-педагогічну літературу з проблеми готовності до професійної діяльності. Готовність фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності розглядається як складник професійної готовності. Звертається увага, що підходи вчених (психологів та педагогів) щодо феномена «готовність» не є однозначними. Готовність фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності трактується як базова характеристика особистості, що ґрунтується на сукупності якостей, фахових знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективну оперативно-службову діяльність в умовах нестандартних ситуацій, які характеризуються порушенням законодавства та можуть призвести до людських і матеріальних втрат.

Ключові слова: фахівці прикордонної служби, професійна діяльність, професійна готовність, готовність до професійної діяльності, готовність до застосування заходів фізичного впливу, особистісний підхід.

В статье автор анализирует психолого-педагогическую литературу по проблеме подготовки к профессиональной деятельности. Готовность специалистов пограничной службы к применению мер физического воздействия в оперативно-служебной деятельности рассматривается как составляющей их профессиональной готовности. Обращается внимание, что подходы ученых (психологов и педагогов) к феномену «готовность» не однозначны. Готовность специалистов пограничной службы к применению мер физического воздействия в оперативно-служебной деятельности трактуется как базовая характеристика личности, основанный на совокупности качеств, профессиональных знаний, умений и навыков, обеспечивающих эффективную оперативно-служебную деятельность в условиях нестандартных ситуаций, которые характеризуются нарушением законодательства и могут привести к человеческим и материальным потерям.

Ключевые слова: специалисты пограничной службы, профессиональная деятельность, профессиональная готовность, готовность к профессиональной деятельности, готовность к применению мер физического воздействия, личностный подход.

The purpose of the article. In modern conditions, due to the emergence of new threats to border security, the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the emergence of a number of situations demanding rapid response, high mobility and the ability to act resolutely and purposefully as well, the implementation of the border guard service tasks of the operational and service activities requires proper readiness for physical coercion measures applying. It stipulates

our research topicality. The purpose of the article is to substantiate the theoretical principles for the readiness of the border guard service specialists to apply the measures of physical coercion in operational and service activities. Methodology. To achieve the goal and solve the problem, the research methods complex has been used: theoretical methods - analysis (comparative, defining), synthesis, comparison, generalization, systematization in order to determine the state of the research problem development in pedagogical theory and practice, the definition of the essence and peculiarities of the readiness formation process for the border guard service specialists to the use of physical coercion measures in operational and service activities; empirical – conversation, direct and indirect observation, studying positive experience of the readiness formation of the border guard service specialists to the application of physical coercion measures in operational and service activities. Psychological and pedagogical literature on the problem has been analyzed. According to the results of the analysis, we can conclude that the approaches of scientists (psychologists and educators) to the phenomenon of readiness are not definitive. In psychological literature, the concept of "readiness" is mainly considered as the availability of abilities and the pedagogical sources define it as a synthesis of personality features. Results. On the basis of the theoretical analysis of psychological and pedagogical sources, the border guard service specialists' readiness to the use of physical coercion measures in operational and service activities is defined as a basic characteristic of the individual, based on a set of qualities, professional knowledge, skills and competences providing effective operational and service activity in the conditions of non-standard situations that are characterized by law violations and can lead to human and material losses. Practical implications. Research materials can be used in educational work with the border guard service specialists of educational departmental centers, in the process of self-education, during military practice in the state border guard units. For the practical activity of the border guard service specialists, it is necessary to identify such features of readiness as follows: a positive mood, a sufficient level of theoretical knowledge, practical skills and competences, the ability to their productive implementation during service activity, intellectual, moral and volitional personality, intentions and motives aimed at successful performance of professional activity. Value/originality. The content of the border guard service specialists training to the use of physical coercion measures is determined by the specifics of their professional activities. It covers the totality of theoretical knowledge, means of physical training, various forms of exercises which provide a high level of readiness for physical coercion applying.

Key words: specialists of the border service, professional activity, professional readiness, readiness for professional activity, readiness for application of measures of physical influence, personal approach.

УДК 378.147091.796.85.356.13

Татарін О.В.,
головний тренер організаційного
відділу спортивного комітету
Державної прикордонної
служби України

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України», на прикордонне відомство покладається низка правоохоронних та військових функцій щодо охорони та оборони державного кордону, виконання яких є оперативно-службовою діяльністю Державної прикордонної служби України. У сучасних умовах у зв'язку з появою нових загроз прикордонній безпеці, військовою агресією Російської Федерації проти України, виникненням низки ситуацій, що потребують швидкого реагування, здатності діяти мобільно, рішуче і цілеспрямовано, виконання фахівцями прикордонної служби завдань оперативно-службової діяльності не є можливим без належної готовності до застосування заходів фізичного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування готовності фахівців загальною та військовослужбовців є об'єктом уваги багатьох дослідників. Різноманітні характеристики поняття «готовність» досліджували А. Войченко, К. Дурай-Новакова, Л. Кондрашової, А. Ліненко, Н. Мойсеюк, В. Моляко, О. Мороз, Л. Разборова, В. Сластьонін та ін. Загальнотеоретичні питання підготовки до майбутньої професійної діяльності досліджували С. Заскалета, Н. Ничкало, І. Мельничук, С. Рубінштейн, Н.Теличко та ін. У роботах військових педагогів готовність до професійної діяльності розкривається як одне з пріоритетних завдань фахової підготовки різних категорій військовослужбовців (А. Галімов, О. Діденко, В. Мірошніченко, О. Ставицький, О. Торічний, В. Ягупов). Психолого-педагогічні аспекти формування готовності до професійної діяльності досліджували К. Акуленко, Є. Брижаний, Р. Васильєва, Л. Дідух, Л. Малинівська, М. Пелипенко, Л. Семенець та ін. Наукові положення, висновки та рекомендації, які містяться у зазначених вище та інших наукових дослідженнях, мають велику цінність для вирішення проблеми фізичної військовослужбовців. Однак у більшості цих напрацювань не розкрито особливостей підготовки фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних основ формування готовності фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети вирішення поставленого завдання використано комплекс методів дослідження: теоретичні – аналіз (порівняльний, дефінітивний), синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначення сутності й особливостей процесу формування готовності фахівців прикор-

донної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності; *емпіричні* – бесіда, пряме і непряме спостереження, вивчення позитивного досвіду формування готовності фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Так, було проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми. За результатами проведеного аналізу можна дійти висновку, що підходи вчених (психологів та педагогів) щодо феномена готовності не є однозначними. Так, С. Рубінштейн розуміє «готовність» як наявність здібностей, здатність людини ставити мету, вибирати способи її досягнення [1]. У Сучасному тлумачному словнику української мови слово «готовність» визначається як «бажання зробити що-небудь» [2, с. 210]. У словнику психолого-педагогічних понять і термінів «готовність» трактується як стан особистості, який дає їй змогу успішно увійти в професійне середовище, швидко розвиватися в професійному плані [3].

У психологічній літературі поняття «готовність» розглядається як наявність здібностей, а в педагогічній – як синтез властивостей особистості [4, с. 37]. Так, його кваліфікують як здатність до пізнання індивідуальних особливостей (образ «Я»), аналізу професій та прийняття рішення на основі порівняння цих двох видів знань; як здатність до усвідомленого набуття професійних знань [5, с. 64]. Учені виділяють такі два підходи до визначення змісту поняття «готовність», як функціональний та особистісний. Функціональний напрям розглядає готовність у зв'язку з психічними функціями, формування яких вважається необхідною умовою забезпечення результативності професійної діяльності. Функціональний підхід визначає готовність як особливий стан, що займає проміжне становище між психічними процесами та властивостями особистості. Відповідно до особистісного підходу, психологічна готовність розглядається як зв'язок з особистісними передумовами до успішної діяльності [4, с. 37–38].

Із точки зору особистісного підходу, психологічну готовність розглядають як результат підготовки по певній діяльності. Відповідно до цього підходу, готовність розуміється як стійке багатоаспектне та ієрархізоване утворення особистості, яке містить низку компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний тощо), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність. У межах особистісного підходу наявний розподіл психологічної готовності на довготривалу та ситуативну. Довготривала готовність є стійким комплексом особистісних професійно важливих якостей, необхідних для успішної діяльності в багатьох ситуаціях. Ця система існує постійно, є провідною

передумовою регуляції діяльності в цілому. Ситуативна готовність є активно дієвим станом особистості, функціональною системою, яка виникає в тісному зв'язку зі структурою зовнішньої взаємодії (конкретною ситуацією і завданнями, які потрібно розв'язати). Категорії психологічної готовності є одночасно категорією теорії особистості (як довготривала готовність) і теорії діяльності (як ситуативна готовність). Водночас представники другого напрямку вказують на глибокий зв'язок функціонального стану готовності до готовності як стійкої характеристики особистості [6].

На сучасному етапі розвитку наукової думки поняття «готовність» вивчається переважно в таких напрямках, як готовність до праці, навчання, педагогічної діяльності, готовність до діяльності в екстремальних умовах, управлінська, професійна готовність. У низці наукових праць простежуються такі підходи до дослідження готовності особистості до діяльності: особистісний, функціональний, особистісно-діяльнісний [7, с. 6].

Поняття «готовності до здійснення певного виду діяльності» було введено М. Дьяченко та Л. Кандилович у дослідженнях з інженерної психології та психології праці. Основним аргументом для його введення стала необхідність виокремлення психологічного компонента з сукупності чинників, що впливають на продуктивність діяльності. Учені визначають готовність як вибірку, прогнозовану активність особистості на етапі її підготовки до діяльності, така активність виникає як результат визначення професійної мети на основі усвідомлених потреб і мотивів [8]. М. Дьяченко, Л. Кандилович розглядали готовність як показник саморегуляції й адаптації на різних етапах і рівнях перебігу психічних процесів, які окреслюють поведінку особистості у площині фізіології, психіки, соціальної поведінки.

У контексті нашого дослідження інтерес становлять поняття «професійна готовність», «готовність до професійної діяльності», оскільки готовність фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності ми розглядаємо як складник професійної готовності.

Готовність особистості до професійної діяльності: по-перше, готовність є системним, інтегративним феноменом, який формується у майбутнього фахівця упродовж професійного навчання у вищому навчальному закладі; по-друге, складається з певних компонентів; по-третє, критерієм готовності особистості до професійної діяльності є усвідомлення нею всіх складників, цілеспрямований розвиток [9, с. 149].

Так, Є. Брижатиї вважає, що готовність до професійної діяльності є сукупністю інтеграційних якостей особистості, що виявляються в позитивній оцінці та самооцінці майбутньої професійної

діяльності, базується на системі професійних знань, умінь, навичок і усвідомленні значущості своєї професійної діяльності, формуванні стійкої позитивної професійної мотивації [10, с. 5].

Готовність до такого складника професійної діяльності майбутніх бакалаврів безпеки життєдіяльності, як професійне спілкування, Л. Дідух розуміє як базову характеристику особистості, що ґрунтується на усвідомленні курсантами ролі спілкування як вагомого чинника успішної професійної діяльності та вміщує систему знань із теорії спілкування, наявність стійкої потреби в спілкуванні, володіння технікою спілкування [11, с. 7].

Формування готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до самозбереження в екстремальних умовах професійної діяльності досліджував М. Пелипенко [7, с. 6–7]. Поняття «готовність майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до самозбереження в екстремальних умовах професійної діяльності» він трактує як інтегроване особистісне утворення, яке має складну динамічну структуру, що складається з фізичного, інтелектуального, морально-ділового, ціннісно-мотиваційного і емоційно-вольового компонентів та полягає в забезпеченні дотримання самозберігальної поведінки під час виконання професійно-службових обов'язків в обставинах, що створюють загрозу життю і здоров'ю. Установлюючи взаємозв'язок понять «самозбереження», «інстинкт самозбереження» та «поведінка індивіда», дослідник доходить висновку, що самозбереження є результатом реалізації самозберігальної поведінки. Як і діяльність особового складу оперативно-рятувальних підрозділів, діяльність фахівців прикордонної служби пов'язана з екстремальними, небезпечними для здоров'я і життя умовами, в яких актуалізується як необхідність готовності до самозбереження, так і необхідність до застосування заходів фізичного впливу, результати згаданого дослідження становлять для нас значний інтерес.

Цікаву думку щодо формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон висловлює О. Лемешко. Дослідниця вважає, що професійна готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон – це сукупність якостей, фахових знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективну професійну діяльність в умовах раптової зміни обстановки в пунктах пропуску через державний кордон, які характеризуються порушенням законодавства та можуть призвести до людських і матеріальних втрат. О. Лемешко наголошує на тому, що професійна готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон сприяє успішній адапта-

ції військовослужбовців до служби в підрозділах прикордонного відомства та є передумовою якісного виконання службових обов'язків з охорони державного кордону [12, с. 6]. Оскільки, на нашу думку, готовність фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу також сприяє успішній адаптації військовослужбовців до служби в підрозділах прикордонного відомства та є передумовою якісного виконання оперативно-службової діяльності, то нами було взято до уваги наукові положення та рекомендації авторки.

Дослідники зазначають, що зміст підготовки фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу зумовлено специфікою професійної діяльності. Він охоплює сукупність теоретичних знань, засобів фізичної підготовки, різних форм занять фізичними вправами, що забезпечують високий рівень готовності до застосування заходів фізичного впливу [13, с. 50].

Нами враховано наукову позицію А. Чудика, який трактує готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу як професійно важливу особистісну властивість, що забезпечує належний рівень застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності й охоплює усвідомлення курсантами значення і ролі цих засобів та заходів для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, систему знань, а також умінь і навичок щодо особливостей та правил використання та ефективного застосування в оперативно-службовій діяльності [13].

Було з'ясовано, що завданнями застосування заходів фізичного впливу є розвиток і постійне вдосконалення фізичних якостей, що сприяють постійній готовності щодо виконання завдання з охорони та оборони державного кордону та в повсякденному житті; оволодіння навичками із застосування заходів фізичного впливу, використання прийомів рукопашного бою та надання першої медичної допомоги; поліпшення фізичного розвитку, зміцнення здоров'я і підвищення стійкості організму до дії несприятливих факторів військово-професійної діяльності.

У цьому контексті звертаємо увагу на зумовлений специфікою професійної діяльності фахівців прикордонної служби зміст готовності до фізичного самовдосконалення, який охоплює, на думку О. Гнидюка, сукупність теоретичних знань, засобів фізичної підготовки, різних форм занять фізичними вправами, що забезпечують високу ефективність роботи з фізичного самовдосконалення. Водночас готовність до фізичного самовдосконалення дослідник визначає як професійно важливу особистісну властивість, що охоплює переконаність в соціальній і особистій значимості фізичного саморозвитку, знання технології, методів та

засобів фізичного самовдосконалення, особистісні якості та уміння, необхідні для постійного та цілеспрямованого самостійного підвищення рівня фізичної підготовленості, для усвідомленої, цілеспрямованої й систематичної побудови стратегії фізичного особистісного зростання в процесі професійної діяльності [14, с. 5–6].

Щодо структури готовності до діяльності, то М. Дьяченко, Л. Кандибович вважають, що до неї входять такі складники, позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності, адекватні до них риси характеру, здібності, темперамент і мотиви; необхідні професійні знання, навички та вміння; стійкі професійно важливі особливості психічних процесів: сприймання, мислення; емоційні та волевові процеси [8]. Водночас С. Салаватова пропонує вмістити такі компоненти: мотиваційний – ставлення до професії; операційний – сформованість навичок і вмінь, що необхідні для виконання певних професійних функцій [15].

Основними рисами готовності (як важливого складника професійної діяльності фахівця) є позитивний настрій, достатній рівень оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями й навичками, здатність до продуктивної реалізації під час практичної діяльності, інтелектуальні, моральні й волевові якості особистості, установки і мотиви, спрямовані на успішне виконання професійної діяльності [16, с. 22]. Ці елементи є взаємозалежними і взаємодоповнювальними, а також формують таке складне і багатогранне явище як «готовність до професійної діяльності». Стосовно змісту готовності до професійної діяльності О. Сиротюк [9, с. 149] робить такі узагальнення: готовність є системним, інтегративним феноменом, який формується у майбутнього фахівця впродовж професійного навчання у вищому навчальному закладі; по-друге, складається з певних компонентів; по-третє, критерієм готовності особистості до професійної діяльності є усвідомлення нею всіх складників, цілеспрямований розвиток.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел готовність фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності трактуємо як базову характеристику особистості, що ґрунтується на сукупності якостей, фахових знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективну оперативно-службову діяльність в умовах нестандартних ситуацій, які характеризуються порушенням законодавства та можуть призвести до людських і матеріальних втрат. Матеріали дослідження рекомендації можуть бути використані у навчальній роботі з фахівцями прикордонної служби навчальних відомчих центрів, у процесі самовиховання, під час стажування в органах (підрозділах) охорони державного кордону.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Виходячи з її актуальності, доцільно продовжити наукові пошуки за такими перспективними напрямками, як розроблення методики формування готовності фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу; розроблення та обґрунтування критеріїв, показників та рівнів сформованості готовності фахівців прикордонної служби до застосування заходів фізичного впливу та дослідження педагогічних умов розвитку кожного з цих критеріїв.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1976. 416 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 00 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: Школа, 2009. 1008 с.
3. Словник психолого-педагогічних понять і термінів. URL: <http://osvita.ua/school/method/psychology/1270/>
4. Малинівська Л.І., Васильєва Р.Ю., Семенець Л.М. Психолого-педагогічні аспекти формування готовності до професійної діяльності фахівців з охорони праці та цивільного захисту. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»* № 4. 2018. С. 36–38.
5. Чудновский В. О временном аспекте гармонического развития личности. Психолого-педагогические проблемы становления личности и индивидуальности в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1980. С. 60–67.
6. Кавуненко Н.В. Визначення змісту та структури особистісної готовності до професійної діяльності. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/20.pdf
7. Пелипенко М.М. Формування готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до самозбереження в екстремальних умовах професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Черкаси, 2015. 20 с.
8. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Мн.: Изд-во БГУ, 1976. 176 с.
9. Сиротюк О.А. Психолого-педагогічні аспекти формування готовності до професійної діяльності фахівців із охорони праці. *Молодий вчений*. № 9.1 (49.1). 2017. С. 147–150.
10. Брижаний Є.І. Формування готовності майбутніх офіцерів інженерних військ до професійної діяльності в системі безперервної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2014. 20 с.
11. Дідух Л.І. Формування готовності до професійного спілкування майбутніх бакалаврів безпеки життєдіяльності у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Вінниця, 2014. 20 с.
12. Лемешко О. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2018. 20 с.
13. Чудик А.В. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2015. 223.
14. Гнидюк О.П. Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до фізичного самовдосконалення: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2015. 20 с.
15. Салаватова С.С. Интенсификация подготовки учителя в педвузе на основе сближения учебной и будущей профессиональной деятельности: автореф. дис. ... канд. псих. наук: Казань, 1991. 18 с.
16. Гапоненко Л.П. Формування готовності студентів вищих педагогічних закладів до іншомовного спілкування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Кривий Ріг, 2003. 203 с.